

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ¹

О.І. Ляшенко

Анотація. У доповіді проаналізовано стан розроблення проблем змісту початкової і загальної середньої освіти науковими установами НАПН України, схарактеризовано основні здобутки вчених академії за останні роки, зокрема щодо концептуального і навчально-методичного забезпечення оновлення змісту освіти, окреслено найважливіші завдання щодо модернізації змісту освіти в умовах реформування української школи. Визначено, що об'єднуючою основою сучасної парадигми освіти є інтеграція трьох уже відомих у педагогіці й апробованих у шкільній практиці підходів – особистісно орієнтованого, діяльнісного і компетентнісного. Їх взаємозв'язок визначає сутність трансформаційних процесів, що нині відбуваються в освіті. Зазначено, що залишається недостатньо дослідженою проблема стандартизації змісту освіти, що ускладнює роботу над стандартами загальної середньої освіти й освітніми програмами.

За роки незалежності зміст освіти в українській школі зазнав кардинальних змін. Основними векторами його розвитку стали спрямованість на цілі і цінності демократичного суспільства, особистісний розвиток учнів, виховання їх як громадян-патріотів України, переорієнтація на набуття ключових компетентностей, необхідних людині у XXI столітті.

Поряд з позитивними характеристиками новому змісту були притаманні й негативні ознаки, які тим чи іншим чином вплинули на якість загальної середньої освіти. До таких позитивних характеристик варто віднести його спрямованість на забезпечення **фундаментальності і системності знань**, що формувалися в учнів, **багатогранність і глибину навчального матеріалу**, який передбачався програмами і відтворювався у підручниках, **методичну обґрунтованість рекомендацій** щодо його вивчення. Водночас слід зазначити, що зміст початкової і загальної середньої освіти хвибував надмірною абстрактністю і затеоретизованістю, перенасиченням другорядним матеріалом, відірваністю від життєвих практик. До негативних проявів можна також віднести недостатнє врахування вікових особливостей розвитку дитини в

¹ Доповідь на Загальних зборах НАПН України 16 листопада 2018 р.

поданні навчального матеріалу, відсутність належного обладнання та приладдя в дидактичному супроводі викладу змісту освіти. Останнє особливо важливо в навчанні природничих предметів, де навчальний експеримент і дослідницька діяльність учнів є необхідним компонентом освітнього процесу.

Ці та інші висновки із зазначенням шляхів подолання виявлених недоліків свого часу були зроблені на основі ґрунтовного психолого-педагогічного аналізу змісту початкової і загальної середньої освіти, ініційованого науковцями Інституту педагогіки, до якого долучилися вчені інших академічних установ – Інститутів психології імені Г.С. Костюка, проблем виховання, спеціальної педагогіки та інші. Результати цієї роботи знайшли відображення в науково-аналітичній доповіді **«Про зміст загальної середньої освіти»**, яку було надіслано до державних органів влади (Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Міністерства освіти і науки), обласних органів управління освітою та підпорядкованих їм методичних служб для використання напрацьованих матеріалів у своїй діяльності.

Як відомо, нині в українській освіті відбуваються трансформаційні процеси, пов'язані зокрема з реформуванням початкової і загальної середньої освіти. У 2016 році Кабінетом Міністрів України схвалена Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» і затверджено План заходів, які фактично стали урядовою програмою дій з модернізації шкільної освіти на 2017-2029 роки. Зазначимо, що одним із документів, покладених в основу концептуальних засад Нової української школи, була розроблена вченими Академії концепція середньої загальноосвітньої школи України, схвалена Президією в березні 2016 року.

Згідно з концепцією Нової української школи серед головних напрямів її реформування визнано модернізацію змісту освіти, що передбачає створення нових державних стандартів та освітніх програм для всіх рівнів повної загальної середньої освіти, оновлення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу на засадах компетентнісного підходу, їх реалізацію за допомогою інноваційних засобів навчання і педагогічних технологій в сучасному

інформаційно-освітньому середовищі. Можна стверджувати, що в цьому сенсі **модернізація змісту освіти є наріжним каменем нинішнього реформування шкільної освіти.** Вона є визначальним чинником підвищення якості освіти, що детермінує інноваційну спрямованість освітнього процесу.

Зазначимо, що з самого початку реформування української школи вчені Академії активно включилися в роботу з оновлення змісту освіти, увійшли до робочих груп з посилення компетентнісної спрямованості та удосконалення чинних навчальних програм для 1-4 і 5-9 класів, створення навчальних планів і програм для 10-11 класів, підготовки державних стандартів початкової і базової середньої освіти, типових освітніх програм Нової української школи та відповідного навчально-методичного забезпечення. **Лише за останні чотири роки вченими Академії підготовлено близько 40 навчальних програм, створено понад 100 підручників,** які пройшли конкурсний відбір і рекомендовані МОН України до використання в закладах загальної середньої освіти. Здійснена значна робота з науково-методичного забезпечення освітнього процесу численними дидактичними матеріалами, методичними рекомендаціями та експериментальними розробками, які широко впроваджені в освітню практику і користуються попитом у вчителів і директорів шкіл. Це передусім навчальні і методичні посібники, спрямовані на реалізацію компетентнісного підходу у шкільному навчанні, а також ті, що є складниками навчально-методичних комплектів з предмета, створення яких слід вважати дієвим засобом навчально-методичного забезпечення освітнього процесу.

Загалом проблеми формування і реалізації змісту освіти постійно перебувають серед пріоритетних напрямів досліджень наукових установ НАПН України. Результати цих досліджень останнім часом помітно вплинули на його розвиток і удосконалення. Лише за останні три роки розроблено й успішно впроваджується новий зміст початкової освіти, що знайшло відображення у прийнятому Державному стандарті початкової освіти і типовій освітній програмі для початкової школи, у навчальних матеріалах і підручниках, що пройшли конкурсний відбір і впроваджуються в освітній практиці. Також

обґрунтовано принципи добору змісту базової середньої і профільної освіти, розроблено концепцію профільного навчання, на основі якої укладено типові навчальні плани для старшої школи та сформовано зміст навчання ряду предметів на профільному рівні та курсів за вибором. Обґрунтовано концептуальні підходи та створено навчально-методичне забезпечення щодо формування цілісного світосприйняття і наукового світогляду учнів.

Ученими Академії обґрунтовано теоретичні підходи до формування змісту освіти на засадах фундаменталізації, рівневої і профільної диференціації, інтеграції й цілісності. Так, наприклад, запропонована концепція диференціації навчання в основній школі окреслила способи реалізації її положень у навчальних планах і програмах, підручниках і навчальних посібниках з різних предметів для 5-9 класів.

Досліджено зміст і структуру ключових і предметних компетентностей, що формуються різними освітніми галузями на різних рівнях повної загальної середньої освіти. Зокрема, з'ясовано дидактичні особливості та розроблено модель конструювання змісту профільного навчання на основі компетентнісного, метапредметного та інтегрованого підходів. Обґрунтовано засади формування змісту варіативного компонента профільної освіти.

Слід зазначити, що характерною особливістю здійснюваних нині в Академії теоретичних пошуків шляхів розв'язання відповідних проблем змісту освіти є не лише виклад здобутих результатів у фундаментальних монографічних працях, але водночас їх реалізація у створюваній дослідниками різноманітній навчальній і виробничо-практичній продукції. Для прикладу, попередньо теоретично обґрунтовані вченими принципи і критерії формування на профільному рівні змісту навчання математики, фізики, технологій та інших предметів знайшли своє втілення у створених ними відповідних навчальних програмах, підручниках, методичних посібниках для вчителів.

Проведено значну роботу в контексті оновлення змісту і дидактико-методичного забезпечення навчання осіб з особливими освітніми потребами. Лише за останні три роки створено 110 навчальних і корекційно-

розвиткових програм для початкової школи, підготовлено 15 підручників і 19 навчально-методичних посібників, проведено низку науково-практичних заходів і надано численні рекомендації щодо впровадження та організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти.

Усе більшої популярності в поширенні навчальних ресурсів набуває Електронна бібліотека НАПН України. Так, за період з 2016 р. до Електронної бібліотеки було внесено понад 2 тисячі навчальних ресурсів (підручників, посібників, навчальних програм, робочих зошитів тощо), тобто приблизно третина від загального обсягу її наповнення. Є серед них і такі, які користуються особливою популярністю і мають значний попит на завантаження. Загалом же за цей час здійснено понад 825 тисяч завантажень.

Окреслені здобутки вчених нашої Академії з модернізації змісту освіти аж ніяк не вичерпують увесь спектр проблем, що постають перед педагогічною і психологічною наукою в умовах реформування української школи. Зроблено багато. Але попереду не менш важливі завдання щодо модернізації змісту шкільної освіти. Позначимо окремі з них.

Перше. Оновлення змісту шкільної освіти, що відбувалося в різні часи, завжди було підпорядковано суті освітніх парадигм, що домінували в той час у професійному освітянському співтоваристві і суспільстві загалом. У процесі історичного розвитку суспільства освіта послуговувалася різними педагогічними парадигмами (знанневою, біхевіористичною, гуманістичною, технократичною тощо), які відтворювали ті чи інші ідеї, принципи, соціокультурні цінності чи поглядина сутність освітнього процесу, що сповідувалися в освітянському середовищі в конкретний історичний період.

Розмірковуючи над подальшим парадигмальним розвитком сучасної освіти, вчені схиляються до думки, що нині вона інтегрує кілька різних моделей освітньої діяльності, утворюючи нову якість з уже відомих підходів, ідей і поглядів на освітній процес. На підтвердження цього можна зазначити, що **об'єднуючою основою сучасної парадигми освіти, на засадах якої відбувається нинішнє реформування української школи, є інтеграція трьох**

уже відомих у педагогіці й апробованих у шкільній практиці підходів – особистісно орієнтованого, діяльнісного і компетентнісного.

Особистісно орієнтований підхід до навчання, як дидактична основа здійснення освітнього процесу в сучасних умовах, забезпечує задоволення освітніх потреб учнів відповідно до їхніх пізнавальних інтересів та з урахуванням особливостей інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку дітей. Діяльнісний підхід, як психологічне підґрунтя організації освітнього процесу, забезпечує реалізацію механізмів формування людського досвіду через адекватні прийоми і способи здійснення навчальної діяльності. Компетентнісний підхід, як гносеологічна основа здобуття освіти, забезпечує вироблення ціннісних ставлень і готовності учнів до застосування набутого досвіду в розв'язанні різноманітних життєвих проблем.

Тому модернізація змісту освіти має відбуватися в контексті відповідності цим трьом підходам не відокремлено, а в їх органічній єдності. Вона зумовлює особистісну зорієнтованість навчального матеріалу відповідно до освітніх потреб учнів, посилення діяльнісного і креативного чинників його усвідомлення як особистісного знання, тобто набутої компетентності. Завдяки цьому учень набуває здатності вільно користуватися здобутими у процесі навчання знаннями, вміннями, усвідомленими сенсами і ціннісними орієнтаціями у найрізноманітніших ситуаціях життєвої практики.

Друге. Світова тенденція переходу від знанневої парадигми освіти до компетентнісної сьогодні знайшла відображення у реаліях сучасної української освіти. Компетентнісні засади покладено в основу головних нормативних документів реформування української школи – державних стандартів освіти й освітніх програм, навчальних планів і програм. У цьому аспекті тепер перед авторами стоїть завдання наповнитинавчальні матеріали, підручники і посібники відповідним змістом.

Компетентнісний підхід до навчання наголошує на тому, що не стільки обсяг засвоєних знань, як глибина їх усвідомлення визначає ефективність освітнього процесу. Не зважаючи на те, що поняття компетентності міцно

увійшло в сьогоденну освітню практику, навколо розуміння його суті до цього часу точаться дискусії. Інколи це поняття трактують як звичну категорію знання чи вміння, або навпаки, протиставляють його об'єктивованому знанню. Професійною спільнотою визнано, що **компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.** Це означення запозичено з Закону України «Про освіту». Проте воно віддзеркалює сутність численних досліджень з даного питання, проведених світовим співтовариством щодо його однозначного тлумачення. Стисло це означення можна записати у формульному вигляді:

Компетентність = Знання + Уміння + Ставлення + Практика

Тобто компетентнісний підхід реалізує знаннєву компоненту через уміння використовувати набуті знання у життєвій практиці та у ціннісних ставленнях учнів до результатів своєї практичної діяльності.

Третє. Досі залишається недостатньо дослідженою проблема стандартизації змісту освіти, що ускладнює роботу над державним стандартом загальної середньої освіти, породжуючи низку питань щодо теоретичного його обґрунтування і реалізації в типових освітніх програмах. **Зокрема, це стосується питання реалізації диференційованого й інтегрованого підходів у доборі і структуруванні змісту освіти на різних її рівнях.** Як наслідок, навчальні плани шкіл продовжують хибувати багатопредметністю, особливо на рівні профільної освіти, оскільки до кінця залишається не розв'язаною проблема формування змісту предмета, що вивчається на базовому чи профільному рівні.

Окремо позначимо проблему інтеграції і диференціації в освіті, навколо якої останнім часом ведуться запеклі дискусії. Детальне обговорення цієї проблеми, переваги й обмеження цих підходів повинні знайти відображення в

спеціальних дослідженнях та практичній апробації. Зазначимо лише, що ці два процеси завжди виступають у єдності, демонструючи поодиночі в одних контекстах свої позитивні прояви, а в інших – недоліки. На нашу думку, найкращий результат в освітньому процесі досягається **не в їх протиставленні чи запереченні, а в розумному поєднанні цих двох підходів**. Головне знайти таке оптимальне їх співвідношення, коли результат навчання буде найкращим, адекватним очікуванням здобувачів освіти.

Одним з найбільш придатних шляхів такого поєднання є, на нашу думку, виокремлення в державному стандарті й освітніх програмах інваріантного і варіативного складників. За таких умов стає можливим урахування освітніх потреб і розвиток здібностей учнів відповідно до їхніх інтересів і життєвих намірів завдяки рівневій і профільній диференціації. Тому актуалізується питання щодо створення раціональної мережі закладів загальної середньої освіти, яка б не лише задовольняла запити здобувачів освіти, а й відображала стратегію розвитку освітньої галузі відповідно до світових тенденцій суспільного прогресу.

Четверте. Актуальним завданням для педагогічної науки нині постає дослідження **дидактико-методичних засад спеціалізованої освіти наукового спрямування**, у тому числі так званої STEM освіти, яка набуває все більшого поширення в навчанні інтелектуально обдарованих дітей. При цьому варто застерегти від спрощеного розуміння цього феномену як інтеграції змісту природничих предметів, технології, інженірингу і математики в єдиному комплексі. Підкреслимо, що STEM освіта – це нова продуктивна освітня технологія, яка сприяє розвитку інтелектуально обдарованої молоді у процесі набуття нею однієї з ключових компетентностей – математичної і в галузі природничих наук, техніки і технологій. Тому вона має свої закономірності навчання, дидактико-методичні особливості побудови освітнього процесу, що потребують спеціального дослідження і пошуку адекватних механізмів її впровадження.

Останнім часом гострі дискусії навколо проблеми природничо-математичної освіти відбуваються не лише в нашій країні, а й за кордоном, оскільки складається парадоксальна ситуація: у вік науково-технічного прогресу і стрімкого технологічного розвитку згасає інтерес до точних наук, які виконують роль рушія цього прогресу. Нещодавно, у жовтні цього року, з ініціативи НАПН України та за участі вчених НАН, представників Міністерства освіти і науки, педагогічної громадськості було проведено Круглий стіл з даної проблеми. Відбулося плідне обговорення назрілих питань у цій царині, на підставі якого підготовлено рекомендації, надіслані різним владним структурам, органам управління освітою і методичним службам. Сподіваємось, що вони відіграють позитивну роль у виході української освіти з цього кризового стану.

П'яте. Світова тенденція широкого застосування в освітньому процесі засобів інформаційно-комунікаційних технологій потребує пошуків різних підходів до її реалізації, зокрема щодо використання електронних підручників, адаптивних інформаційних систем, хмаро орієнтованих технологій, різних форм дистанційного навчання тощо. Потребує також вирішення проблема створення електронних освітніх ресурсів і широкого доступу до них суб'єктів освітньої діяльності. В Академії така робота ведеться, зокрема в напрямі мобільних форм електронного навчання і застосування в освіті хмаро орієнтованих технологій. Проте інформаційно-освітнє середовище Нової української школи вимагає ширшого використання електронних ресурсів у навчальному процесі, активного впровадження інноваційних педагогічних технологій на основі ІКТ, створення такого навчального середовища, яке б відповідало очікуванням учнів.

І нарешті, **шосте. Модернізація змісту початкової і загальної середньої освіти не може розглядатися поза контекстом професійного розвитку вчителя, підвищення його кваліфікації.** Учитель Нової української школи – це людина нової формації, функції якої змінюються. Замало визначити, що це вчитель-т'ютор, вчитель-наставник, фасилітатор здобувача освіти, як модно зараз казати. Нині важливо окреслити його креативні функції, творчий

педагогічний потенціал, завдяки яким він формує непересічну творчу особистість, виявляє і розвиває її здібності й обдарованість, креативне мислення, фактично конструює, якщо можна так сказати, інноваційну людину майбутнього. Тому він не повинен бути «транслятором знань», а має стати організатором особистісно зорієнтованого освітнього процесу, завдяки якому його вихованці набувають **знань і компетентностей**, необхідних людині в XXI ст. За таких умов зміст освіти стає лише засобом освітньої діяльності вчителя і учня, діяльності, що в кінцевому рахунку формує життєздатну, конкурентоспроможну, інноваційно налаштовану, креативну особистість, підготовлену до успішного життя в сучасному суспільстві.

Ще одна проблема, яка потребує пильнішої уваги дослідників і наукового розв'язання, пов'язана з виховним потенціалом змісту освіти і його реалізацією в дидактичному процесі. Зазначимо, що компетентнісний підхід акцентує увагу не лише на формуванні знаннєвої, тобто різнобічно обізнаної і вправної до застосування набутих знань особистості, а головним чином передбачає усвідомлення ціннісно орієнтованих ставлень молодшої людини. У цьому сенсі мова йде про громадянськість і патріотичне виховання, підприємливість і суспільну ініціативність. Ці якості особливо гостро проявляються сьогодні і вимагають окремих досліджень у контексті формування нової людини – громадянина-патріота України, активного члена громади, морально виважену особистість.

Серед проблем модернізації змісту початкової і загальної середньої освіти мають місце й інші виклики сучасної української школи. Так, стандартизація освіти вимагає пошуку адекватних засобів педагогічного оцінювання навчальних досягнень учнів, зокрема широкого використання формувального оцінювання в освітньому процесі, переходу від знаннєвої парадигми оцінювання освітніх результатів до компетентнісної. Чекають свого теоретичного обґрунтування і практичної реалізації питання поєднання змісту загальноосвітньої і професійної підготовки учнів ліцеїв в умовах профільного навчання. Є гостра потреба у створенні типових освітніх програм для дітей з

порушеннями інтелектуального розвитку, а також у розробленні науково-методичних засад оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами. Постає необхідність пошуку нових шляхів і підходів у професійному зростанні вчителів, підготовці їх до нових умов освітньої діяльності на засадах академічної свободи, педагогічної творчості, ініціативності, відповідальності і професіоналізму.

Цей перелік може бути продовжений. Сподіваюсь, що ці та інші питання будуть сьогодні висвітлені й обговорені у наступних виступах. Переконаний, що нагальні проблеми сучасної освіти, що постають в умовах реформування української школи, не залишаться поза увагою і знайдуть належне розв'язання у процесі наукових досліджень учених академії.